

ВЕЛИКИЙ РОМАН

Павло
Загребельний

ТИСЯЧОЛІТНІЙ
МИКОЛАЙ:

Частина 1

ПОЛЮВАННЯ
НА ХЛЯСТИКИ

Харків
«ФОЛІО»
2023

Введення перше

СМЕРД

В цей день праведні душі приходять
дивитися на своє тіло.

(Народний звичай)

І зненацька відкривається мені, що життя не обмежене тісним земним кругом, що це лиш трагічна омана, що я ніби й умираю щоразу, але й не вмираю — живу тисячі років, безкінечно й безперервно, і живу не в небесах, бо небо — це завжди тільки жаклива порожнеча, і немає там для нас ні надій, ні страхів, — все тільки тут, на землі, у вічному лоні людства, в цій тричі благословенній і стократно проклятій обителі і юдолі, де ми ростемо, розквітаємо, радіємо, величаємось, страждаємо і животіємо.

Безсмертне не тіло — ця комбінація елементів, які природа довільно може тасувати, мов божевільний гравець карти в колоді таро, і не душа, що так ніколи й не вийде з крейдяного кола загадкового царства уяви, — безсмертна наша сутність, наше назначення, наша судьба і відчай.

Довідавшись про це, диктатори полопаються від сміху. А з ними й кати.

Але чому тільки диктатори й кати мають радіти своєму безсмертю? А ми з вами?

Нам тільки здається, ніби живемо мало, ніби життя коротке й нещасне, насправді ж ми живемо вічно, як оті бородаті скіфи, що доять овець на золотій пекторалі, а тому повинні завжди нести з собою почуття провини і відповідальності. Ким ти був і будеш — птахом, черв'яком, левом, черепахою — вмирати не страшно, страшно жити, несучи вічний тягар надій і відчаю, цю гірку судьбу людини. У атлантів на плечах покоїлося небесне склепіння з сонцем і хмарами, у тебе — земля, в усій її красі й скорботі, всеплодющості й тісноті. Кажуть, що по смерті душі возносяться на небо. Але чому ж воно вічно залишається порожнечою? Ми ждемо смерті не на краю пустелі й порожнечі, а в самому виривинні земного життя, і, вмираючи, не вмираємо, бо сутність наша проходить крізь віки й тисячоліття. Сутність і свідомість і звучання часів.

У кінці моєму — мій початок. Я загораюсь від своїх тисячолітніх початків, як вогонь від вогню.

І хоч як уперто (а то й жорстоко) закликають нас не відроджувати забутих і напівзабутих ідей, які суперечать природній і соціальній реальності, я вже давно збагнув, що ми не вмираємо ніколи, вже давно. І тоді, як збивав мого коня з ніг свист Солов'я-розбійника в Муромських лісах, і коли в саму душу вдаряла всезнищувальна хвиля від атомної бомби над Хіросімою, і коли стали вперто переслідувати мене сни, ніби мій батько Федір Сміян не вмер у березні 1935 року, ніби воскресає і живе 80 і 100 років, і це вже не містика, а тільки безмірність життя.

То як же тоді з моїм братом?

* * *

Літак був старий, брудний і повен дитячого плачу. Іншим разом мій мозок одразу б став шукати пояснень. Час літніх відпусток. Велике циганство молодих подружжів у безмірах нашої вітчизни, і нещасні жертви цього безглузлого циганства — діти, на чії сльози ніхто не зважає: адже все, мовляв, робиться заради дітей.

Але сьогодні думалося про інше. Може, про те, що, мабуть, набагато краще, коли немає слів, а тільки плач. Ось діти проливають сльози над своєю потривоженістю, а мені здається, що вони оплакують мого брата. Нічого не знаючи, несвідомо, випереджаючи всі офіційні смутки й жалі, ці невинні душі подають з неба знак туги землі, а земля далека, байдужа, глуха. Я дивився крізь кругле більмо ілюмінатора вниз і не бачив землі, а тільки блакитну безодню. Така безодня вже давно утворилася між братом і мною (хіба тільки мною), мала бути чорною, але ж ми брати, тому — блакитна. Ох, брате мій, брате! Никнуть трави жалощами, дерево до землі з тугою нахилилося. «И плакася его Египет 70 дней. Доколь трава вся сельная¹ исхнет...»

Ще є трохи трави польової і є чому сохнути й засихати... Годину тому я, присівши навпочіпки край поля, розтирав у пучках крихку грудочку землі, в якій могла бути велика надія, або, кажучи по-вченому, бажана структурність. Від лабораторного корпусу розмахано бігла білокоса Маринонька, яка повинна була б слугувати тільки вісником радості, але, всупереч своєму призначенню, несла суцільну розтривоженість і навіть переляк.

¹ Сельний (церк.-слов.) — польовий (Книга Іова, 5, 25, Псал. 102, 15). — Тут і далі примітки автора.

— Миколо Федоровичу, вас до телефону!

Так рано і так недоречно!

— Підождати не може твій телефон? — Я спробував затулитися від Маринки спиною. Яке все недоречне і безглузде! Тут чиста прекрасна земля в моїх пучках і звук від неї, мов шерех вічності, а там якийсь телефон! — Ти ж могла не знайти мене, Маринонько!

— Вас кличе сам товариш Трохименко, — тихо сказала Маринка. — І не кличе, а дуже й дуже просить. Надзвичайно! Благає!

Трохименко керував нашим чорноземним краєм. Степами, людьми, коровами, тракторами, гопаком і наукою тож. Отже, міг би мене й покликати, коли треба. А тут: благає... Я майже побіг до телефону, хоч уже давно не бігав ні перед ким. Трубка вигиналася на столі, мов чорна зміюка. І одразу — чорне передчуття в серці.

— Щось сталося? — спитав я Трохименка без зайвих передмов і церемоній, бо надто добре знав його нехить до всього цього словесного шумовиння.

— Машина в тебе якась там є? — спитав він.

— Якась є.

— Їдь в аеропорт, там для тебе заброньоване місце до Києва. Рейс — за півтори години. Встигнеш?

— Можу ще й додому заскочити. А що за пожежа?

Трохименко помовчав, тяжко зітхнув:

— Нещастя з Маркерієм Федоровичем.

— Брат? Що з ним?

— Найгірше.

Далі я не розпитував. «Егда снишел еси к смерти...»

А тепер літак ридав дитячими голосами, а в мені лунали слова з віків: «Доколь плакати имать земле».

Брат вважав себе безсмертним. Коли в наших суперечках, доведений до краю його холодною впертістю, я вигукував: «Та ти хоч подумав, що лишиш по своїй смерті?», Марко майже зневажливо кидав зі своїх захмарностей: «Ти як хочеш, а я вмирати не збираюся».

І ось безглуздий випадок, і я лечу туди, де мене жде братова смерть. Як вони назвуть його хоч тепер: Марком чи знов Маркерієм? Трохименко, здається, за звичкою «маркеріянив». Як часто дорікав я братові за це перелицьовування. Він, Марко, а став Маркерій, його дружина Марія — і геть безглуздо: Марсель. «Ну, що це, що це? — стогнав я. — Це ж плебейство — «прикрашати» себе навіть іменем, придбаним на барахолці марнослав'я». — «Плебеї не ті, кого називають, а хто називає», — спокійно пояснював брат. «Але ж ти не обурюєшся, не протестуєш, не забороняєш! Ні ти, ні Марія».

Брат був поблажливий до мене. Вже ніби й не я старший, а він. «Не переймайся дрібницями, Миколо, є справи набагато важливіші...»

Він завжди думав тільки про важливі справи. Принаймні, так йому здавалося. Тепер не думає. Тепер ні брата, ні його справ, нічого. Але десь є Марія, Маруся, або Марсель, і я повинен втішати її в страшному горі. В мене теж горе і, мабуть, набагато більше, та я чоловік, мені самою природою судилося жити в горі й стражданнях, а Марія жінка, дружина, мати, слабка стать, ніжність, безсилля, суцільна розгубленість. Щоправда, все це — не про Марію. Роль супутниці свого високо вознесеного чоловіка вона відкинула одразу й рішуче і стала вперто вибудовувати власну орбіту,

хай і не надто високу, але гордо незалежну, без перехрещень з Марковими сферами. Вчилися вони разом. Я пам'ятав їх обох ще студентами. Але жодного дня не працювали за фахом. Як писав колись Брежневу один письменник-фантаст: «Обидва ми інженери і обидва працюємо не за фахом». У Марка вийшло якось так, що вже в інституті він опинився в комітеті комсомолу, а Марія, ставши його дружиною, вже згодом віддзеркалювала Маркове сходження на вершини, і все їхнє подальше життя значилося суцільними «комрами»: рай-ком, міськ-ком, об-ком, ще вищий «ком». Відмінність у ступенях: Марко на керівних, Марія — в невизначеності й не обов'язковості: шурхотіння паперами, телефонні дзеньки-бреньки, інструктивні наради, збирання матеріалів, підготовка питань, перевірка виконання, постановка завдань. Щоразу при зустрічах Марія-Марсель підкреслювала, що вона «партійний працівник», а я відсміювався від її величання і вперто твердив своє: жінці треба бути або жінкою, або партійним працівником. Інакше виходить, що в них уже й не шлюбна постіль, а засідання бюро. Тоді й бідкаються, що на Україні негаразд із демографією. Марія мовчки ненавиділа мене за це нахабне грубіянство. Це вона — не жінка? Завжди бездоганно вдягнена, щоп'ятниці з досвітку просиджує в перукарні для наведення блиску й польору. Зачіска вибудовується, як собор, з молитвами, страхами і надіями, щоб чоловік побачив свою дружину у всій красі й сяянні. А який у Марка вихідний і які йому зачіски? Знов вигніздюється на телефонах, знов графіки, зведення, рапортування: хто виконав, хто недовиконав, хто знайшов, а хто загубив, — яке життя, такий і вихідний.

Чи й смерть така?

Мені страшно було їхати до Марії, але треба було. Взявши в Жулянах таксі, я назвав шоферові адресу. Таксист зітхнув: «Закрита вулиця. З обох боків «цегла», а під «цеглою» — ангели-хранителі». — «Відкриємо, — заспокоїв я водія. — Сьогодні доведеться відкрити навіть цю запечатану вулицю». Я вже знав те, чого не знав ще водій. Але ж знала і Марія! Як поведеться перед неминучістю смерті ця жінка, яка впродовж цілих десятиліть перебувала в віддистильованім середовищі офіціальних почувань, сліпо відтручуючи від себе все щоденно-приземлене, власне — людське? Після Трохименкового дзвінка я встиг на своїй вірній «Ниві» заскочити додому, і тепер у моєму подорожньому портфелі був заповіт Марків, який він колись написав після чергової нашої крутої розмови, рушничок, вишитий ще мамою, зі словами: «Христос воскрес» і з єдиними в світі полтавськими півнями; а ще: пучечок засушених васильок, нашої української плакун-трави, яку клали колись під розп'яття в церквах, робили з неї кропила, щедро роздавали «по попам поповичам, по церквам, по церковичкам». Все це не для Марії. І ні для кого, окрім мене самого, брата мого покійного, а ще народу нашого.

Але що ж я скажу Марії, як утішу її і чим утішу?

Вона не потребувала втішань. Була тверда в своєму горі, рішуча й діловита. Мені навіть здалося, що в неї свіжа зачіска, вибудувана, як собор. Хоч день був — вівторок, а не п'ятниця, та, видно, Марія вирішила, що повинна в печалі своїй найбільшій постати перед людьми не розтріпаною, а в найвищому блиску. То колись, в каламутній давнині, називали плакальниць жонами мудрими, тепер ми не плачемо й не ридемо, ми визволились від дрібних бажань, підпорядкували своє життя вищим цілям, — і ми тверді, горді й неприступні.

Вона й зустріла мене неприступно. Всі мої співчуття, жалі, ридання впали біля порога і розбилися об поріг і об крижаний Маріїн спокій. Вона відчинила двері на мій дзвінок, стала наді мною не в пониженні найтяжчого страждання, а в гордому вивищенні, і я мимоволі позадкував, відступив, злякався. Марія була висока на зріст. Вища за Марка. Я завжди боявся високих жінок. Ніколи не знаєш, як до них підступитися. І що з ними робити, теж не знаєш. Завжди здавалося мені, що такі жінки якось ніби далекі від землі. А треба, щоб такі земні, як моя Оксана.

— Ага, це ти, — сказала Марія-Марсель, — прекрасно. Саме ти мені потрібен. Я щойно дзвонила урядовій комісії, але на цих беззів дзвінки не діють, там потрібен живий чоловік.

Дивно було чути від цієї навіки замороженої, мов льоди Антарктиди, жінки слова про «живого чоловіка».

— Що треба зробити, Маріє? — спитав я.

— Ти знаєш, як загинув Маркерій?

— Марко.

— Ну, Марко, Марко, Марко! Які ви всі ненависні в своїй родовій упертості! Хай так. То знаєш ти, як загинув твій брат?

— Я нічого не знаю. Мені сказали, що сталося найтяжче. Егда снишел еси к смерти...

— Його вбили. Примітивно, вульгарно, кошмарно. Якийсь «МАЗ», «КрАЗ», чи я там знаю? — з п'яним водієм вискочив на трасу, по якій їхала Маркерієва машина... Його принесли в жертву, вбили сліпо, безжально, безглуздо. Перебудові потрібні жертви. І його принесли в жертву. Кому скаржитися, кого звинувачувати? Я подзвонила до голови урядової комісії з проханням не терзати Маркерієвого тіла. Дати йому спокій

хоча б по смерті. Не робити отих так званих розтинів, не підпускати до нього холодних рук і холодних очей.

— Вже є урядова комісія? — спитав я.

— Так. Головою — Сирота.

— Сирота?

— Він же перший заступник Маркеріїв.

— Один з трьох перших.

— Але Сирота найавторитетніший. Він має авторитет навіть у Москві.

Сирота. Авторитет. Навіть у Москві. Воістину всі ці люди вмруть, але жоден не зміниться. Цих горбатих навіть могила не виправить.

— Я приїхав, щоб тобі допомогти, — сказав я. Забув навіть про найголовніше: висловити співчуття. Хоч, здається, співчуття потребував найперше я, вже тоді вона. Та чи й потребувала? Марія з українських степів упала б мені на груди, зайшлася в риданнях, безпорадна і безборонна перед жахливою стихією смерті, але столична Марсель була холодна, як протокол, і діловита, мов комп'ютер.

— Твоя допомога справді знадобиться, хоча похорон — за рахунок держави, і тут, сам розумієш, ніяких проблем. Поминки теж.

— Ти вже бачила?..

Страшна не власна смерть — страшне видовище чужої. Я не наважувався сказати ні «його», ні «Марка». Але вона здогадалася.

— Ні. Побачу там, у залі. Цей Клуб Ради Міністрів на Інститутській. Одяг я вже передала. Ордени теж. Тепер мені треба бути вдома, бо йдуть телеграми, безліч дзвінків — по урядовому і по міському. Ну, це ти повинен знати. А тобі тре-

ба поїхати в комісію і передати мою просьбу про те, щоб не розтинали тіла. Я дзвонила, але цей Сирота...

— Як я до нього попаду?

— Зараз буде машина, а там біля третього під'їзду тебе зустрине Самотуга і проведе на засідання комісії... Ти так доречно... Я вдячна тобі безмірно.

Самотуга був перший помічник у Марка.

— Хіба Самотуга... не був там, у машині?

— Ти ж знаєш Маркерія? Вихоплюється сам, без нікого, без супроводу, без автоінспекції, все йому горить, все — пожежа, край... Ось і вийшла пожежа. Поїхав, щоправда, великою машиною, але вночі хіба видно — велика чи мала машина, урядова чи звичайна... Аварія кошмарна. І Маркерій, і водій... А той убивця втік, і ніхто не знає тепер, де його і як шукати.

— Знайдуть, — запевнив я Марію, — знайти — знайдуть, та тільки від цього вже нікому не полегшає...

Самотуга ждав мене біля під'їзду, що мав зватися третім. Я не мав уявлення, скільки в тій сірій урядовій будівлі під'їздів і в які входять прості смертні, а в які — втаємничені. Взагалі не любив я ніколи ходити туди, де треба показувати перепустки, посвідчення, принизливо стояти перед охоронцями, поки вони, значущо морщачи лоби, вирішують — пускати тебе чи не пускати, відчувати їхню рабську зневагу до тебе, хоч хто б ти був, і не мати можливості відплатити їм ще більшою зневагою або хоч ледь помітною насмішкунатістю над їхньою марною і безглуздою службою: охороняти кабінети. Якось воно виходило так, що я потрапляв до цього монументального сіро-чорного будинку або ж з братом (а перед ним тільки виструнчувалися, ясна річ, не питаючи ні

про перепустки, ні про тих, кого він веде з собою), або ж, як оце тепер, з добродушним Самотугою, колишнім штангістом якоїсь дуже легкої вагової категорії, який від десятилітнього сидіння під дверима Маркового кабінету давно вже втратив спортивну форму і перейшов у вищі вагові категорії, де м'язи поволі, але вперто обростають жирком і надмірностями. Але потиск руки Самотуги був ще міцний, майже штангістський, і співчутливий погляд, яким він мене мовчки привітав, теж — як у справжнього чоловіка.

Охоронцеві в під'їзді Самотуга коротко пояснив про мою недоречну постать:

— Зі мною.

Те саме повторив на якомусь поверсі, де ліфт зупинявся для перевірки, а тоді ще раз — біля дверей, які вели до вистеленого червоним килимом коридора.

Комісія вже засідала, нікого я там не знав, крім Сироти, мене й поготів ніхто не знав, я примостився на вільному стільці майже біля самих дверей, Самотуга втулювався поблизу, мабуть, для моральної підтримки.

Трохи було забагато моєї незграбної масивності навіть для цього досить просторого кабінету з тяжкими шкіряними диванами, кріслами, столами й акуратними, напрасованими, однаковими, ніби відштапованими, людьми. Усі в сірих костюмах, з сірими галстуками, з сірим серпанком належного смутку на обличчях, вони, мабуть, і черевики мали сірі, але я не став зазирати під стіл, щоб переконатися в цьому, гаразд відаючи, що взуття в них вичищене до блиску, а сірий пил на моїх черевиках — і від землі, та й від братової смерті.

Сирота побачив мене, впізнав, але не «помітив». Я для нього просто не існував.

— З текстом некролога всі ознайомилися? — спитав він, ні до кого, власне, не звертаючись і зовсім не цікавлячись, чи ознайомилися з тим «текстом», чи ні. Хтось підсунув задрукований аркушик і до мене, хоч моє читання тут не передбачалося ніким.

— Некролог керівництвом схвалений, — сам до себе говорив далі Сирота, — тепер подивимось, які питання треба вирішити нам...

Звісно ж: десь люди живуть, умирають, а Сироти знай «вирішують питання». Колись над усопшими читалася частина апостольського вчення про надію возстання з могил, тепер «керівництво схвалює» казенні слова, а ми повинні слухняно повторювати їх?

Я читав некролог. Марко Федорович Сміян, видатний державний діяч, вірний син, полум'яний патріот... народився там-то й тоді-то... Вчився в школі, в інституті. В комсомолі набув смаку до громадської роботи. Ну, так, набув. Але ж після інституту — жодного дня на практичній роботі. Одразу — в керівники. Маленькі, більші, ще більші, найбільші! Що ж тут писати? Перелічувати посади, титули, ордени? Ага, знайшли-таки. Після закінчення інституту Марко Федорович ще три роки навчався в аспірантурі. Набуті в інституті спеціальні знання, звичка до самостійного вивчення розвитку соціалістичної культури, глибоке ознайомлення з досвідом відомих теоретиків і практиків, смак до роботи з першоджерелами — усе це чимало важило для його подальшої роботи, сприяло власному самовизначенню...

Я трохи погмикав, прилаштовуючи свій недоречно-громкий голос до поштивої тиші Сиротиного кабінету, і тицьнув негнучким своїм пальцем у «першоджерела».

— Отут ось в некролозі...

Усі на чолі з Сиротою вмить обурилися і зненавиділи мене. Коли б я мовчав, то вони б виявили милість і не помітили мене, але ж пролунав мій недоречний голос!

Сирота розглядав мене, як інфузорію. Він ще вагався: помічати чи не помічати? Врешті вирішив: помітити і знищити?

— Ви, — без знаку запитання і взагалі без будь-якого знаку в голосі віднотував він. — Ви — хто? Як ви сюди попали?

— З Самотугою, — простодушно нагадав я цьому фарисеєві.

— Микола Федорович — рідний брат Маркерія Федоровича, — мерщій доповнив мене Самотуга. Марко вже не був тим, ким був ще вчора, але й не зник зовсім, лежав десь непохований, інерція його значливості в таких неповоротких душах, як душа Сироти, діяла, тому на мене бризнуло трохи благодаті, мене не вигнали з ганьбою, не звеліли сидіти й не рипатися, а благосклонно нахилили вухо.

— Ми вас слухаємо, — зітхнув Сирота, — підійдіть сюди ближче, щоб усі товариші могли...

Він хотів, мабуть, сказати «бачити вас», але вчасно схаменився, збагнувши, яким прищемленим видаватиметься поряд з моєю чорноземною масивністю, тому вдовольнився недомовкою і тепер майже вороже стежив своїми голими очима за незграбним моїм просуванням з надр його кабінету. Та й усі стежили, мстиво сподіваючись, що я десь перечеплюся, спіткнуся, не туди заблукаю, не там стану, не так і не те скажу.

Я позбавив їх цієї втіхи. Звісно, для мене набагато простіше пересуватися в нічному степу, ніж у такому занадто освітленому, але переповненому недоброзичливістю просторі, та я вже давно навчився мистецтва ходіння по кабі-

нетах і, коли треба, то пройшов би навіть по головах оцих людей! Як у цирку.

Але братова смерть — не цирк.

Долаючи простори Сиротиного кабінету, я наштовхнувся на пласку скляну скриню, надто знайому мені, щоб поминути без уваги, бо в Марковому кабінеті була точнісінько така, і я не раз і не двічі не тільки розглядав її, а й вивчав те, що всередині. На тій, Марковій, скрині було написано: «Ґрунти Української РСР», і в довгастих ящичках — усе наше багатство: від славетних, рахманних, як пишно висловлювались поети, чорноземів, від родючих каштанистих і аж до пісних поліських пісочків, з погляду агрономії мовби й геть негодящих, але для людей, які споконвіку на них жили, таких милих і дорогих, що після Чорнобильської катастрофи ніхто з поліщуків не хотів міняти своєї непоказної земельки на розкоші степових ланів.

Сирота, ясна річ, твердо сповідував віру й звичаї своєї ієрархії, а одним з таких звичаїв було намагання, щоб «усе, як у начальства», тому, мабуть, і звелів спорудити точно таку скриню, як у Марка, і водрузити її в своєму кабінеті мало не посередині. Я тільки ковзнув поглядом по скрині, вважаючи, що й у цій взірці ґрунтів, але напис виявився зовсім інший, так само, як і вміст скрині. Напис був «Мінерали Української РСР», а під склом мішанина барв, безладна, але й прекрасна, щось на зразок малюнка дитячою рукою, яка ще не знає примусу і вся у владі несподіваної волі, розкутості й чистого натхнення. Різнокольорові граніти й мармури, славетний житомирський лабрадорит, топази, яшми, опали, кварц і аметист, малахіт і берил загадково прозирали крізь скляний саркофаг, в якому вони були розташовані не

безладно, а в точній відповідності до класифікації мого покійного друга — академіка Лазаренка. Але чому «Мінерали Української РСР», а не просто — України? Ну, з ґрунтами ще якось можна зрозуміти. Бо ті ґрунти, що в Марковому кабінеті, — це вже справді наче якісь новотвори нашого часу: одні ми виснажили до краю, інші спаскудили, зруйнувавши саму їхню структуру, треті ніби й збагатили і примусили давати врожаї, які предкам нашим і не снилися, але навіки отруїли хімією. А мінерали? До їхньої структури ми, на щастя, ще не добралися, навпаки: намагаємося точно відтворити її в штучних київських і полтавських алмазах і московських фіанітах. Але чиновницька думка не сягає за межі володінь, відведених для чиновницької душі: я такий і сякий керівник в Українській РСР, тому й усе довкола повинно значитися тільки цим терміном. І не тільки, скажімо, оці мінерали, але навіть історія. Так і назвали вчені свою багатотомну працю «Історія Української РСР». Ніби Українська РСР була вже за князя Володимира і в часи Батия.

Але це думки на ходу. Я вже стояв майже над самим Сиротою і набирався духу розгромити їхній нікчемний некролог.

— Майте на увазі, — мовби вгадуючи мій намір, згудьговано прошаркотів Сирота, — текст некролога вже узгоджено.

— Може, й смерть мого брата узгоджена? — я щосили стримував голос, та нічого з цього не виходило. — Ну, казенна писанина — до цього вже ми звикли. Але навіщо ж оцей глум з «першоджерелами»?

Коли вже на те пішло, то Марко не дуже старався, вчився так-сяк, більше налягав на так звану громадську роботу. А щодо конспектування першоджерел, то невже ж не ясно сьогодні кожному, до чого ми доконспектувалися!

— Стилістикою займатися не будемо, — майже добродушно проронив Сирота. — Стилістика хай для преси. У нас тепер гласність, от і хай качають та перекочують слова. А для нас важлива суть. Суть же викладено правильно й точно. — Він уже забув про мене, відкинув, заліпив замазкою, забив дошками, як покинуту хату в неперспективному селі. — Нам треба вирішити подальші питання. Що в нас з медичним висновком? Міністерство охорони здоров'я!

Переляканий чоловік, з пухкими жіночими плечима, затиноючись, повідомив, що висновок затримується.

— Як то затримується? — заgrimів Сирота. — З якої речі?

— Для проведення патолого-анатомічного дослідження треба зробити розтин тіла...

— Ну! Не я ж вам робитиму!

— А вдова просила не робити.

— Вдова! До чого тут вдова? Кого вона просила? Мене? Вперше чую. У нас без розтину тіла не хоронять.

Енергія з Сироти була, мов з атомної електростанції. Я вже мав нагоду відчути на собі його «випромінювання», хоч Сирота вдавав сьогодні, ніби бачить мене вперше. Цей діяч видав енергетикою, чи як воно там у них називалося, принаймні був «причастен» до всіх великих заводів, ще більших будов і проєктів, до атомних станцій, які ладен був понанизувати на всі річки України, втулити біля всіх найбільших міст республіки, і все це тільки для того, щоб було більше й більше енергії для нечуваного розвитку виробництва, яке повинне розвиватися для того, щоб давати нам ще більше енергії. Зупинити Сироту не міг ніхто, він жив і діяв за отією цинічною формулою часів сталінських репресій: «живем мы весело сегодня, а завтра будет веселей», але за ним стояли великі НІБИ: ніби-прогрес,

ніби-НТР, ніби-розквіт і ніби-майбуття, і Сирота блаженствував у недоторканості, безкарності, безвідповідальності, а народ, як то водиться, німотствував.

Розміри свого знахабніння він демонстрував зовсім недавно, після Чорнобильської катастрофи, і ось сьогодні, вже ставши перед конечністю, проводжаючи у вічність чоловіка, перед яким раболіпствував, він знову вистрілює якимись залізобетонними формулюваннями.

— У нас без розтину тіла не хоронять!

— Це коли не можуть встановити діагнозу, — подав я голос.

— Що? — закричав Сирота. — Вам ще мало некролога?

Я підвівся і потунав до нього. Це було, сказати б, негуманно, наповзати своїм стокілограмовим тілом на хлялого чоловічка, який ось уже впродовж кількох десятиліть щосили молодився, сидів на всіх можливих дієтах, жив, мов схимник з давньокиївських печер, аби лиш створювати враження худого й молодого, головне ж: завжди готового зайняти місце, яке вивільнилося вгорі. Коли б я просто поклав свою руку на мізерну голову Сироти, то й цього було б досить, щоб одпроводити його до початків усіх початків, до зародження атомів і до їхнього розщеплення. А я ж міг не просто покласти свою тяжку, тисячолітню долоню, а ще й пристукнути нею, або хоч притиснути. Та ні. Я просто підійшов до Сироти, став над ним і сказав спокійно:

— Коли вже про некролог, то прізвище там неправильне.

— Не?.. — Сирота задихнувся від обурення. — Як то неправильне? Що ви собі?..

— Там написано: Сміян. А треба: Несміян.

— Товариші, — майже благально звернувся до присутніх Сирота. — Поясніть, нарешті, цьому чоловікові, кого ми хо-

ронимо. Ми хоронимо видатного державного діяча Маркерія Федоровича Сміяна, якого знав увесь наш народ і наша... Ми хоронимо Сміяна!

— Він не сміявся вже років з тридцять, — сказав я спокійно. — То який же він Сміян?

— А ми тут не для того, щоб сміятися! — з притиском промовив Сирота. — Ми покликані вирішувати питання! Вам ясно? Вирішувати! І зараз ми займаємося саме цим.

— Та вже гаразд, — зітхнув я, — давайте вирішувати. Але скажіть тоді мені таке: хіба не сім'я, не родина має всі права на небіжчика?

— Марко Федорович — видатний державний діяч, і він належить державі! — прорік Сирота, ще борсаючись у своїй суєтності, щосили тримаючись за те, що вже йому не належало, вислизало від нього, зникало навіки.

— Гаразд, — сказав я тому маленькому чоловічковві, — за життя мій брат належав державі. Згода. Але після смерті — невже знов державі? А де ж людська межа? Хто її знищив і за яким правом? Я випадково опинився тут. Мене попросила вдова, щоб я... Зрештою, ми матеріалісти. Розтин — не розтин, страшний суд, всезагальне воскресіння, філософія Федорова, — хіба ми готові обговорювати все це отут і саме в цей час?

— Міністерство охорони здоров'я має заперечення, до того ж вагомі, — солідно відкашлявся той пухкопличий «чорнобильський соловей», який після атомної катастрофи брехав, що повітря після Чорнобиля стало ще чистіше, а вода ще прозоріша. — Ще в 1927 році академік Бехтерев, ніби передбачаючи можливість таких заяв, як оце ваша, писав: «Предубежденным родственникам нужно сказать прямо, что они не имеют права не допускать вскрытия мозга и тела вообще,

ибо это противодействует развитию наук о происхождении таланта и гения, властям же следовало бы декретировать беспрепятственное вскрытие умерших знаменитостей».

— Що ми скажемо на це? — прошарудів насмішкувато Сирота. Він, мабуть, записав себе в генії ще тоді, в сорок восьмому році, коли поліз до трибуни, щоб громити «вейсманіста-морганіста» Миколу Сміяна.

— Бехтерев, може, й має слухність, та тільки мій брат не був ні генієм, ні знаменитістю.

— А ким же він був? — обурюючись не так вже й за покійного, як за себе самого, вигукнув Сирота.

— Просто займав посаду, як кожен із вас. Але ж посада — це ніяка не геніальність. Так що вимушений вас розчарувати. А тепер до всього, що я вже сказав, і до тих «вирішень питань», задля яких ви тут зібралися, будучи вповноваженими, як це завтра напишуть усі газети, хочу додати ще одну зовсім несподівану річ. Ось тут зі мною, в оцьому портфелі є заповіт мого брата, написаний і оформлений за всіма правилами, інструкціями, законами, і згідно з цим заповітом, з волею мого брата Марка Федоровича Сміяна, держава не має ніякого права на його останки, а право це має тільки його рід, який і вирішуватиме, де і як поховати небіжчика.

— Типовий екстремізм. Так ми дуже далеко зйдемо, — сказав Сирота.

Я нависав над його мізерністю, мов мільярднотонні українські чорноземи, а в руках мав звичайний школярський портфелик, з якого — тільки клацнути замочком! — міг би дістати братів заповіт, здобутий колись такою дорогою ціною, але я не став клацати замочком, тільки потрусив портфеликом над головою Сироти і повернувся на своє місце біля две-

рей. Слова тут зайві. Все зайве. Хоч головою об стіну, а вони зроблять своє. Портрет, некролог, підписи рядками, як орденські планки на ветеранському піджаці, де найвищі ордени займають верх, а медалі товпляться внизу.

— Зрештою, — спокійно погув я їм, — ви можете ставити бюст на головній алеї столичного кладовища, ми ж поховаємо Марка біля його батька та матері. Марко належить їм. А ви можете вдовольнитися кенотафом, як колись греки.

— Конотоп — це ж Сумська область, — зауважив хтось із членів комісії, — а Маркерій Федорович не з Сумської, а з Півдня.

— Не Маркерій, а Марко. Не Сумська і не Конотоп, а кенотаф.

Я пояснював, не пояснюючи отому пухкоплечому членові комісії, а сам дивився на Сироту, якої він заспіває на мій кенотаф?

Наївність моя не мала меж! Сирота розправився зі мною за всіма правилами службістської процедурності: він просто забув про моє існування. Ой, був та й нема, та поїхав до млина.

— Що в нас тут ще? — перебирав на столі папери Сирота. — Труну з тілом встановити... доступ трудящих для прощання... хто в нас за що відповідає? Напис на вінку від уряду... Транспорт... Тепер — питання про увічнення... Які в нас пропозиції?

Вони ще хочуть увічнювати! Кого й за що? Не знають навіть до пуття, як же звали небіжчика. Маркерій та Маркерій, а в некролог записали за паспортом — Марко. Досяг, здавалося б, вершин, а жити не вмів, вмерти теж не зумів. Але кому тут про це скажеш? Одразу забудуть про свою дресированість перед Сиротою і накинуться на мене: «Хто? Маркерій Федорович! Та як ви смієте? Хто ви такий, щоб отак!..»

А так, бач, сидять, мов контужені, поки Сирота чревовіщає.

Туга навалилася на мене тяжка, мов могильна плита. Чого я прийшов до цих тимчасових людей, чого сиджу серед них? Ми люди державні, самі собі не належимо, а ваш брат був державною людиною найвищого рангу... Ранги... Життя не має рангів. А людина — вище держави. Скільки держав було на цій землі, а брат — один. Він для мене тисячолітній, як і я. І ніхто не вбивав його, то він сам себе вбив. Самоусунувся. Самоліквідувався. Або ж просто змінив сферу перебування. Тут йому набридло. Або ми всі йому набридли, або ж він набрид усім. Він міг умерти інакше: в постелі удосвіта від інфаркту, або ж у клініці, коли хтось ненавмисне відключив штучне серце. Але Марко вибрав смерть гучну, з вибухом, вогнем, нищенням, мало не з аннігіляцією. Удар «КамАЗа» — як це банально. А може, це болід, кульова блискавка, неймовірний заряд статичної електрики, лазер з космічної платформи? Звичайні способи розслідування тут нічого не дадуть. Вони надто примітивні. Я здійсню власне розслідування. Воно не записане ні в яких кодексах і статутах, не обмежене куцими параграфами і невблаганними статтями. Тисячолітнє розслідування.

Гей, брате мій, брате! Чи ж приймуть твою душу степи, ліси й пасовиська, а чи байдуже відторгнуть, як немилосердні заводи, вбиті хімією колишні ріки і сповнені затаєного жаху атомні електростанції, що висять на сумному дереві України, мов червиві груші? Жертва безтямної індустріалізації, ти лежиш тепер мертвий у столиці нашого народу, бо ті люди, які оточували тебе, коли й спроможні ще безтямно зачинати і продовжувати собі подібних, то вже давно нездатні ховати своїх небіжчиків, а тільки вибурмочують над ними нікчемні, безсоромні й цинічні чужі слова.

Брат лежав мертвий і непохований, а мені згадувався він тільки живий.

* * *

Брат тоді приїхав малою машиною. Погана прикмета. Бо коли машина велика, то це мов грім по небу: прокотиться, прогрюкотить, простугонить — і щезне разом з усім своїм небесним війнством, а тобі зостанеться земля, тиша і спокій. А з малою машиною завжди морока. Приїхав доскіпуватися. Як ото японці: запускають в людину катетер з мініатюрною телекамерою, забираються в найпотаємніші закутки організму і просвічують тебе зсередини, мов спелеологи печеру. Можуть показати тобі твої нутрощі на екрані. Для науки видовище, може, й цікаве, але для тебе самого?.. Чи ще існують розумні межі, за які переходити не слід, а чи ми вже все потрошили в ім'я холодного абсолюту?

З машиною я вгадав. Брат ще не встиг і привітатися, сказав:

— Поїдемо по полях?

— У поля, — поправив я його.

— Ну, гаразд. У поля. То поїдемо?

— А чого туди їхати?

— Як то — чого? Подивимося, що виростло.

— Що сіяли, те й виростло, — сказав я спокійно, — в мене ж поля не товарні, а дослідні.

— Усе ж таки я хотів поглянути, — вперся Марко.

— Нічого ти там не побачиш.

— Як то?

— А так. Ти ж усе звик по телефону: і сіяти, і косити, й молотити, і доїти корів, і виконувати-перевиконувати...

Брат зітхнув.

ЗМІСТ

Введення перше	
ЄМЕРД	3
Вік XVII	
Введення друге	
КОЗАК	106
Вік XX	
Введення третє	
ГАЙДАМАКА	172
ПОЛЮВАННЯ НА ХЛЯСТИКИ.....	205